

אחרון הראשונים

(חמש שנים לפטירת הרב ר' ראובן מרגליות ז"ל)

אוצר החכמה

בדחילו ורחימו הייתי הוגה כל ימי את השם הזה, ובאימה וברעדה הייתי גיצב לפניו כל אימת שהייתי בא אצלו; שעל כן היה הוא ללא כל הגזמה — ובראובן מרגליות שום הגזמה אינה בגדר זו — אחרון הראשונים ומאלה הענקים, שהיו התגלמות תורת ישראל וחוכמתו במשך הדורות. אני יודע כמה סלד הוא כל ימי מהפלגות שרדפוהו, הפלגות שנתבקשו מאליהן. אולם הוא היה, ואף בכך כמעט חד בדרא, סמל הצניעות, בורח מן הכבוד, והוא האחד והיחיד, שמעולם לא שמעתי מפיו צל-צילה של לשון הרע. לא יישכח רישום מיפגשי הראשון עמו לפני עשרות בשנים: ראיתי לפני, גם בדמותו החיצונית, מעין רבי שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) של ימינו, ואפשר לא מקרה הוא ששניהם היו ילידי העיר לבוב, בירתה של גאליציה המזרחית ועיר-ואם בישראל במשך דורות.

בניגוד לתפוצות ישראל אחרות באירופה המזרחית, כמעט לא היו ישיבות בגאליציה. בתי המדרשות מילאו את מקום הישיבות. אולם, שטעה גאליציה עד השואה גדולי-תורה, וכל עיר ועירה היו מלאות בהם. היו בין אלה בעלי-בתים, שעסקו בכל מיני עיסוקים ואילו התורה היתה שעשועם. ואף-על-פי-כן היה רבי ראובן מרגליות, "שם דבר" בגאליציה. גדול-בתורה זה היה אוטודידאקט כל ימיו ולמד, "בפני עצמו" מראשיתו. יחד עם זאת, ואף בכך היה הוא כמעט יחיד, שפע והשפיע מראשית צעדיו. היה לו צורך להפיץ תורתו ברבים. ולתורתו של הרב מרגליות ניכרו אופנים מאז ראשית הופעתה בדפוס מלפני מלחמת-העולם הראשונה. לא היה בן-תורה, תחילה בגאליציה ולאחר-מכן בכל מקום בו היה קהל-תורה, שלא עשה אונגיו כאסרכסת להאזין לתורתו שבכתב. ואשרי מי שזכה לעמוד במחיצתו ולשמוע תורה שבעל-פה שלו. "כלאחר יד" היה חורז מרגליותיו, שכאילו מאליהן שסעו ממעינו העצום, ותוך כך היה מתבל תורתו

בסיפורים לאין-קץ על גדולי ישראל בכל הדורות, וביחוד על אישי גאליציה, רבניה וחכמיה.

הביוגרפיה שלו טיפוסית ואופיינית ל"כך דרכה של תורה". נתינתם בילדותו, ומנערותו שקוע בעול פרנסה. בנוסף לכך חוייב להתגייס לצבא האוסטרי במלחמת-העולם הראשונה. ומשציפה לשיחרורו בשל תעודת-הרבנות שלו, שקיבלה מגדולי רבני גאליציה אך ורק לשם מטרה זו, וחשש כל יום להיאסר, ישב בהיחבא ועסק בתורה. דומני, שסיפורו על כך הוא ללא כל ספק מהתעודות המרטיטות ביותר ל"כך דרכה של תורה":

"לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי" — דברי-המשורר האלוקי אלה אוכל לומר על ספרי זה, שכתבתי וסידרתי בעצם ימי התבערה, ימי מלחמת עולם וכו' (הראשונה), אחרי שובי מגלות פליטי גאליציה — — — אם אמרתי אספירה כמו כל אשר עבר עלי במשך שנתיים אלה, תהי הקדמתי זאת לספר זכרונות — — — בזה, אך אזכרה לי לי חורף הארוכים, בהיותי סגור ומסוגר לבדי בחדר, בחוסר כל, זה נר, כי מיראה שאנשי הבית בראותם נר דלוק כל הערב ירגישו כי אדם מפתח במעון זה. לכן לא נדלק גם נר. אך לאור להב אש שבתוך תנור החורף למדתי וכתבתי שטוח על הרצפה, במצב כזה של דכרוך הנפש, של כבוקר יאמר מי יתן ערב וכו'. אבל יחד עם זה של סביבה משפחתית נאמנה, של אהבה טהורה וקדושה, של תקווה וחירות החיים סידרתי ספר זה — — —".

כך סיפר על עצמו בריש אחד מספריו, שהוציא לאחר מלחמת-העולם הראשונה. לא ייפלא, איפוא, שלא רק מרבנות ברח, אלא גם מעיסוקי החנוונות, ופתח לעצמו בית-מסחר ספרים בלבוב, בו עסק עד לעלייתו לארץ ב"תרצ"ה. היה זה לא רק בית-מסחר, אלא מועדון לכל שותרי תורה ודעת, שמכל גאליציה ומחוצה לה גהרו אליו, גם אלה שלא קנו ספרים, שכן העניק תורתו לכל מאן דכפין. כך מוצא אני כתבה מלבוב משנות השלושים, ובה נאמר על ר' ראובן מרגליות: "הוא בעל בית מסחר ספרים עתיקים וטרוד כל ימיו ברכישת ספרים יקרי המציאות, במטרה להמציאם לחכמים ולסופרים. בין עסק לעסק, בין קניה למכירה, הוא מוציא גם את פרי תורתו וחכמתו".

עלייתו לארץ היתה לא רק שיא כיסופיו, שעל כן היה בין ראשי תנועת "המזרחי" זהסתדרות הציונית בגאליציה, אלא גם, וזה מיקרה נדיר ביותר, הביאה אותו למקום הנאות ביותר — לספריה התורנית והיודאיסטית

של עיריית תל-אביב, ספריית הרמב"ם, שניהלה במשך עשרות בשנים. כבר סופר לא אחת על פעלו בספריה זו ועל ריכוז-הספרים הגדול בניהולו, אולם מה שתשוב מזה — הוא עצמו הפך תל-תלפיות, שהכל פונים אליו. כל הספרים, ושוב ללא כל שמץ של הגזמה, היו חיים בו והיית צריך רק „לנגוע" בנושא כל-שהוא והרי הוא צולל לעיני השואל לכל ים הספרות במשך הדורות. מצרף פרט לפרט, ולפניך תמונה שלמה ומלאה מהנושא בו התעניינת. וכמובן שהביאך בסודם של הספרים האלה ולא היית צריך אלא לפתוח באותם העמודים, שהוא רמז עליהם והשולחן היה ערוך, מלא וגדוש. לאחר ימים ושנים כבר לא התפלאת מכך, שכן היה זה „טבעי" לזה האיש, שכל חרדת ישראל במשך הדורות נספגה בדמו ובנפשו, ואילו הצניעות היא לו מגן להתהדרות, דבר שאחרים, שלא הגיעו לקרסוליו, היו נוהגים בו.

הסוקר את ספריו ומחקריו ראה לפניו מעין אוקינוס אדיר, שמכל עמוד ופירור של עמוד נוהגים אתרים לתבר ספרים מקיפים ביותר. במה לא היה בקי? בתנ"ך, בכל הספרות התלמודית, ההלכה, וספרות שאלות ותשובות בכל הדורות, ספרות הסוד, המוסר והחסידות — והכל היה ערוך במוחו, שמסופקני אם הענק במחשבים, שיומצא בעתיד הרחוק, עשוי להתחרות בזה המוח. היה זה זיכרון אסוציאטיבי, שכל תיבה ורמז מיד „עוררו" שכבות אדירות מאלפי ספרים, בהם נידחים ביותר, והכל יצא בשובה ובנחת, במידה שראית לפניך תמיד חכם במשמעות האידאית בעמנו. ספריו אינם נאמדים בשיעור המספרי (בלכסיקון שלי לספרות העברית מניתי קרוב לחמישים) משתי בחינות: א) מעטים הספרים בימינו, ספרי חול וקודש גם יחד, שזכו למהדורות מרובות כפי שזכו כמה מספריו המונומנטאליים; ב) אתרים יכולים, וזאת סבר בזכר, מעמוד אחד ולעתים אף מכמה הערות שלו לתבר ספרים מקיפים, ואילו הוא פיזר תורתו „כלאחר יד" בשפע מדהים, שמסופקני אם איש בדורנו היה מסוגל לכך.

דיך אם אתה נוטל לידיך את ספריו על ה„זהר". הזרחצקי שללא כל ספק היה מהבקיאים בספרות זו, אמר באחד ממאמריו על „ניצוצי זהר" שלו, שבו מצויות כששים אלף הערות. דיך אם אתה נדרש להערה אחת מעין זו ללמדך מה פירושו של מספר זה. בהערה זו תמצא לרוב לא רק מקבילות ב„זהר" וכל ספרות-הסוד הראשונה, אלא, וזה העיקר, מקבילות ומקבילי-מקבילות מכל חדרי התורה-שבעל-פה, ללמדך על הקשר הנצחי בין התורה הגלויה לזו שבתחום הסוד. בכך ובשיעור כזה לא קידמהו

איש, וספק אם ניתן להוסיף על השפע הזה. הוא אינו מתגדר בהערות, שכן לשונן בצימצום גמור, ואתה חש בעליל כיצד מצמצם את עצמו איש השפע וכיצד מקפל הוא במלים מספר עניינים שניתן להרחיב ולהרחיב. ואכן, במחקריו ובמאמריו הוא עשה זאת לא אחת, והיו אלה דוגמאות אופייניות לסתרי התורה הקצרות והמצומצמות.

צירוף נדיר הוא זה להיות בן-בית בתורה-שבעל-פה על כל גילוייה במשך כל הדורות עד ימינו ועד בכלל ויחד עם כך לחזור לכבשוני תורת הסוד וספרותה, ואף זאת בקשך הדורות. הוא לא היה חוקר המסתורין, לא תהה על כבשוניה של תורה זו, שורשיה וכן מקבילותיה בעולם. הוא היה „רק“ חוקר ספרות תורת הסוד ומפרשה מתוך עצמה ומתוך מסורתה הארוכה והמפוארת של הגילויים הרבגוניים של תרבותנו הפנימית, והוא שהוכיח את הקשרים ההדדיים, הגלויים והסמויים בין הגלוי והנסתר. דומה שכמעט לא היה לו אה וריע בפיענוחם של רמזים ובני-רמזים, שמאחוריהם גילה עולמות מלאים, ורק כך נתפרשו ונתלבנו הדברים, במידה שיצאו מאירים ושמחים.

ומעניין, שחכם מופלג זה יישם את תורתו גם לענייני-דיומא. עיינתי פעם באחד מתיבוריו, שמן הראוי היה להדפיסו עתה, שכן הוא אקטואלי מאוד בימינו, עת הבידורים הנוקבים ביחסי מדינה ודת: „קווי-אור“ — „חקרי הלכה במשפטי הישוב המדיני בארץ ישראל“ (יצא בלבוב לפני יותר מחמישים שנה). מכאן אתה למד, שהאיש, ככל שהיה תקוע בעולמה של תורה, כן היתה אהנו קשובה לרחשי ההווה, ובימים ההם משמעות הדברים: הצהרת בלפור, אישורה בסן-רימו והתקוות המשיחיות שנקשרו בציונות.

גדול בישראל הלך בחכם מופלג זה מעולמנו, ואפייני ביותר לימינו אלה, שפטירה זו מצאה את הדה בעתונותנו הכללית בשורות מספר, שעל כן אין המדובר חלילה בעסקן, שאת דבר פטירתו עורחת מודעות-אבל במשך ימים מרובים. אולם כך נאה וכך יאה לו, למורנו ורבנו ר' ראובן מרגליות. הוא חי בצניעות ונפטר בצניעות, ואילו תורתו עומדת לעד, ועוד זרואת יתאבקו בעפרה.

על שלשה שלכו

א. הרב רבי יחיאל מיכל חרל"פ ז"ל

ביום י"ג מרחשוון תשל"ה, הלך לעולמו בנער בעיר גני-יורק הרתוקה, אחד מבני ציון המצוינים, הרב הגאון רבי יחיאל מיכל חרל"פ ז"ל, בנו בכורו של הגאון הירושלמי הנודע, רבי יעקב משה חרל"פ זצ"ל. הוא למד בישיבות בירושלים ובגיל צעיר התפרסם כ"עילוי", והיה כבר מגיד שיעור לקבוצת למדנים בישיבת "אורח משה".

הרב חרל"פ, יליד הארץ, עזב את ארץ הקודש בגיל עשרים, בזמן המלחמה העולמית הראשונה ונדד למרחקים, לארצות הברית של צפון אמריקה, מפאת המצב הקשה בארץ, ושם מצא את מקומו ואת לחמו ושהה שם במשך חמשים וחמש שנה, עד שחזר ארוננו לעיר מולדתו, ירושלים עיר הקודש.

הרב חרל"פ מילא את כרסו בש"ס ופוסקים אצל אביו הגאון והצדיק זצ"ל ושמו יצא לתהלה בתור עילוי גדול. כשהגיע לארצות הברית כבר הכירו בכשרונותיו הגדולים וקהלות גדולות שמו אותו לאלוף לראשם, עד שהגיע לפני 45 שנה לגני-יורק המעטירה ושם כיהן בפאר והדר במשך כל השנים עד פטירתו, בתור רבו של "המרכז היהודי דברונקס", והיה גם נשיא "ועד הרבנים" דברונקס.

הוא נתפרסם בכל רחבי אמריקה כגדול בתורה וכנאם מצויין. בנו היחיד, הרב ר' זבולון נ"י המשמש כמנהל אדמיניסטרטיבי בישיבת ר' יצחק-אלחנן זכרם של "ישראל הצעיר" בשכונת "מושול פרקוויי" בברונקס, סיפר לקהל הגדול של מלווי בירושלים, שבכל שבת ושבת באו יותר מאלף איש לשמוע את דרשותיו ומשאותיו של אביו ז"ל.

בגני-יורק היה הרב חרל"פ מן הרבנים והעסקנים הכי-מפורסמים. היה אחד מראשי הנהלת "אגודת הרבנים" של ארה"ב וקנדה; כיהן כנשיא הוועד לחיזוק התורה והיהדות ע"י הסתדרות המזרחי בארה"ב. היה ראש וראשון בישיבות ובמוסדות תורה, צדקה וחסד.

במיוחד זכר ושמר חסד־נעוריו למשפחת אביו בירושלים, לישיבת אביו „בית זבול“ ולמוסדות תורה צדקה וחסד בארץ הקודש ובירושלים, בפרט. משימה זאת מילא באהבה ובמסירות כי למתייה שלח אותו האלקים למרחקים שיהיה לעזר ולסעד לארץ הקודש ולמשפחתו.

הוא היה למדן ושקדן ולמרות שהיה עסוק וטרוד תמיד בענייני הפרט והכלל, היה מנתנו לסגור עצמו בבית מדרשו בכל יום תמיד בשעות הבוקר ובבית מגורו בשעות הלילה, אחרי שתור מעבודת היום, ולדגות בתורה לשמה כדי לקיים „והגית בו יומם ולילה“. הוא הוציא את ספרו הגדול בהלכה „חוף ימים“ שלשה חלקים וקנה לו שם עולם בפולין הישרים והעמוקים בסוגיות הש"ס. כן השאיר אחריו עוד כתבים רבים שבוודאי תדאג משפחתו להוציאם לאור עולם.

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים ויהי זכרו ברוך!

ב. הרב רבי אברהם יצחק ברומברג ז"ל

הרב ברומברג נתפרסם בארץ כמחבר של כ"ד מונוגרפיות על גדולי החסידות והרבנות; בספרו „תומת ירושלים“ על הירושלמי; בספרו „מקורות לפסקי הרמב"ם“; בספרו על פירוש הרשב"ם על התורה ובעוד מאמרים וחידושים בשדה המחקר התורני.

הוא נולד בוורשה ולמד ב„שטיבלך“ של חסידי גור ובישיבות שבפולין וחונך בבית אביו רבי נתן ברומברג ז"ל בוורשה, שהיה בית מלא תורה וחסידות. בגיל צעיר עלה הרב ברומברג על כסא הרבנות בעיר גרונדזיונו שבחבל פוזנא. הוא היה מלא מרץ ורעננות ועשה הרבה לקרב את הרחוקים מיהדות בחבל מורחק זה במדינת פולין. כן היה פעיל בחוגי הרבנים והיה מתווך ביניהם ובין חוגי השלטון באשר שהיה שולט בשפה הפולנית.

בוורשה איבד את אשתו וילדיו ע"י הנאצים ימ"ש ונמלט ברגע האחרון דרך ווילנה וקובנה ועבר יסורים רבים עד שהגיע למחוז תפצו, לארץ ישראל. כאן הצטרף לצבא פולין של הגנרל אנדרס ושימש בתור רב ראשי צבאי, במשך כמה שנים. הוא שהה זמן מסוים באיראן ועירק ועזר להצלת יהודים שעשו דרכם דרך רוסיה ואירן ולהביאם לארץ. גם קהלות היהודים באירן ובעירק העריכו

את פעולתו ועזר להם בעניינים רבים וגם העלה מהם לארץ אבות. אח"כ נתמנה הרב ברומברג כמפקח על החינוך התורני של מערכת החינוך הממלכתי-דתי מטעם המרכז העולמי של המזרחי והפועל המזרחי ושימש בכהונתו זו שנים רבות עד שיצא לפנסיה. הוא נהג לבקר הרבה בבתי ספר שברחבי הארץ ונתן שיעורים לדוגמא בידיעת התורה ובאהבת התורה. כן הורה למורים כיצד להשריש בקרב התלמידים אהבת תורה וערכי היהדות.

הרב ברומברג היה למדן גדול ולא פסק פומיה מגידסא. בשנים האחרונות היה חולה גדול, אולם למרות גופו השבור היה בדעה צלולה ומיושבת ומי שבא לבקר אותו מצא אותו תמיד רכון על הגמרא והיה מחדש חידושים נפלאים שהעלה אותם על הכתב כמעט עד יומו האחרון.

הוא התעמק כל ימיו בפירושי הרמב"ן ונתן כמה שיעורים בפירושי הרמב"ן. באחרונה פנה לשדה האגדה. הוא מצא דברים סתומים באגדות חז"ל ועמל הרבה לפרשם בטוב טעם ודעת דרך התרגומים ופסקי תנ"ך נוספים. גם עלה בידו לפני פטירתו להכין כבר לדפוס חלק ראשון בפירושי האגדות שלו על ברכות, שבת ועירובין ולאסוף חומר לחלק שני על כל סדר מועד. נוסד גם ועד ציבורי להוצאת ספריו אלה וגם אשתו המלומדת בתיה תח"י עזרה לו הרבה בסידור החומר, אולם בינתיים שבק לן חיים בכ"ג שבט תשל"ה ויש לקוות שהועד הציבורי ישתדל לפתות להוציא לע"ע את החלק הראשון מפירושי האגדה שלו ותהיינה שפתותיו דובבות בקבר. שלום לעפרו ותנצב"ה.

ג. רבי בצלאל בוק ז"ל

מוצאו מוולוצלבק שבפולין ומתלמידיו של הרב דמתא, מגדולי הרבנים שבפולין וממנהיגי תנועת המזרחי, הגאון רבי יהודה-ליב קובלסקי זצ"ל. עלה לארץ בשנת תרפ"ה וחיש מהר מצא את מקומו בתנועה העולמית של המזרחי בירושלים, ונתמנה כמזכיר ראשי של המרכז העולמי.

הצעיר הכשרוני מפולין ר' בצלאל ביזינסקי (בוק) עלה שלבים שלבים, בפעילות התנועה. הוא נעשה יד-ימינם של המנהיגים הגדולים רבי מאיר בר-אילן ז"ל, רבי יהודה-ליב פישמן-מיימון